

İZMİR'DE YAHUDİ KÜLTÜREL MİRASI: İBRANİCE YAZITLAR

Siren Bora*

Özet

İzmir'de saptadığımız İbranice mermer yazıtlar, Yahudi kültürel mirasının önemli bir parçası olarak kabul edilmelidir. İzmir Yahudi Cemaati'nin bir tür arşiv belgesi, tapu kaydı ve soy kütüğü niteliğini taşıyan yazıtların tümü, aynı zamanda İzmir Yahudi tarihinin cansız tanıklarındır. Yazıtların büyük bir bölümü İzmir sinagoglarına, küçük bir bölümü ise Yahudi eğitim kurumlarına aittir.

Anahtar Kelimeler: İbranice yazıtlar, arşiv belgeleri, İzmir Yahudi kültürel mirası.

Jewish Cultural Heritage in Izmir: Hebrew Inscriptions

Abstract

The Hebrew marble inscriptions we determined in Izmir must be considered as an important part of Jewish cultural heritage. As a whole inscriptions, accepted qualifications a kind of archive, land registration and pedigree chart for Izmir Jewish Community also lifeless witnesses of the Izmir Jewish History. A large part of inscriptions are belong to Izmir synagogues, whereas a small part of them are belong to Jewish educational institutions.

Keywords: Hebrew inscriptions, archival documents, İzmir Jewish cultural heritage.

Giriş

İzmir'de Osmanlı Dönemi'nde kurulan ilk Yahudi yerleşim alanı, Kadifekale-Değirmendağı etekleri ile Anafartalar Caddeleri arasında kalan topografyadır. İzmir Yahudi Cemaati, bu bölge için Birinci Juderia¹ tanımlamasını kullanmaktadır. İzmir'deki İkinci Yahudi Mahallesi (İkinci Juderia) ise, yaklaşık olarak 1890'lı yıllarda Karataş, Halil Rıfat Paşa, Göztepe ve Karantina arasındaki

---

* Dr., *Yerel Araştırmacı*.

¹ Juderia, İspanyolca kökenli bir sözcüktür. Yahudilik anlamına gelmekte ve Yahudi bölgesini ya da Yahudi muhitini tanımlamaktadır. Dolayısıyla İspanya'da, Yahudi Diaspora'sının yaşadığı Yahudi mahallelerinin bulunduğu alanı tanımlamak için kullanılan ad da Juderia olmuştur. <http://dictionary.reverso.net/spanish-english/juder%C3%ADa> erişim tarihi: 04.07.2016.

bölgede oluşmuştur. Çözümlemesini yaptığımız yazıtlarla ilişkili olan Alliance Israelite Universelle'in Okulu, Lazaretto ve sinagoglar(biri hariç), Birinci Juderia'da inşa edilmiş yapılardır. Sadece Beit Levi Sinagogu İkinci Juderia'da, Karataş'tadır.

İzmir'e farklı dönemlerde farklı coğrafi bölgelerden gelerek yerleşen Romaniot, Karayit, Aşkenaz, Mizrahi ve Sefarad asıllı Yahudilerden oluşan İzmir Yahudi Cemaati, 19. yüzyıla değin homojen bir yapıda değildir. Göçmen Yahudiler, aralarında mevcut adet-gelenek farklılıkları, liderlik yarışları ve çıkar çatışmaları nedeniyle, bir bütünün parçası gibi hareket etmemişler; kökenleri (geldikleri kentler ya da ülkeler) ekseninde birbirinden farklı ve bağımsız küçük cemaatler oluşturmuşlardır. Her cemaatin ayrıncı niteliği ise, sahip olduğu sinagogdur. Yahudilikte sinagogun önemli bir işlevi vardır: Sinagog, cemaatin merkezidir. Bir cemaat, hatta başlı başına bir mahalle, sinagog etrafında şekillenmektedir.

İzmir Yahudileri, İzmir'in ticaret merkezi liman kent olarak önem kazanması ile birlikte ticari aktivitede söz sahibi olmuşlar; bu durum 18. yüzyılın sonlarına değin devam etmiştir. 18. yüzyılın sonları, İzmir Yahudileri'nin büyük bir ekonomik bunalımla karşı karşıya kaldığı tarihtir. Ekonomik bunalım, onu izleyen sosyal ve kültürel çöküşle perçinlenmiştir.² 1860 yılında Paris'te kurulan Alliance Israelite Universelle³, Doğu Yahudilerine yönelik geniş kapsamlı ekonomik - kültürel kalkınma programı, Alliance gönüllüleri ve okulları ile İzmir Yahudileri'nin kötü alın yazısını değiştirecektir. Elimizdeki yazıtlardan biriyle ilişkili olan Lazaretto ise, Yahudi Karantina hanesidir. Yapı, Grek, Osmanlı ve Avrupa Karantina hanelerinin aksine; kent merkezinde inşa edilmiştir.⁴

1) Alliance Israelite Universelle'in İkiçeşmelik'teki Okulları ve Şemtov Pariente

Alliance Israelite Universelle, 1873 yılında İkiçeşmelik'te İzmir'deki ilk okulunu açmıştır. Bu okul, rüştiye düzeyinde eğitim verecek olan bir erkek

² 18. Yüzyılın sonlarında başlayan ekonomik çöküş, kültürel ve sosyal yozlaşma sadece İzmir Yahudilerine özgü değildir. Söz konusu çöküş ve yozlaşmayı, Osmanlı Yahudilerinin tümünde gözlemlemek olasıdır. Bilgi için bkz. Siren Bora, *Karataş Hastanesi ve Çevresinde Yahudi İzleri*, İzmir 2015, 20-30.

³ 1860 yılında Paris'te bir grup Yahudi genci tarafından kurulan Alliance'ın amacı, Yahudiler arasında ülkelere göre değişen sosyal, ekonomik ve kültürel alanlardaki bölgesel farklılıkları ortadan kaldırmak ve Yahudilerin bilinçlenmesini, manevi değerlerinin gelişmesini sağlamaktır. Karanlıkta Doğu Yahudiliğinin, sefalet ve cehaletten teknik ilmi çalışma, eğitim ve nüfus planlaması ile kurtulacağı inancındaydı. Ayrıca Alliance Israelite Universelle'in Anadolu'daki etkinlikleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Henri Nahum, *Les Juifs de Smyrne a la fin du XIX.eme siecle et au debut du XX.eme siecle*, (doctorat thèse), Paris 1990, 100-110, 131-144. Aron Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması "Alliance" Okulları 1860-1925*, Ankara 1997, 35-37. Aron Rodrigue, *French Jews, Turkish Jews the Alliance Israelite Universelle in Turkey 1860-1914*, (Phd dissertation), Harvard University, 1985. Bu tez baştan sona, Alliance Israelite Universelle'in Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki etkinliklerini ele almakta ve bu konuyu ayrıntılı olarak dile getirmektedir.

⁴ Lazaretto hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bora, *a.g.e.*, 161-170.

okuludur.⁵ Okulun müdürlüğünü yapmak üzere İzmir’e gönderilen ilk yönetici David Cazés’dır. Cazés, bir süre İzmir’de görev yaptıktan sonra Tunus’a gönderilmiş; yerine, Şemtov Pariente görevlendirilmiştir. Cazés ve Pariente, her ikisi de, Alliance’ın Paris öğretmen okulunun ilk mezunlarıdır. Hem Fas (Tetuan) kökenlidirler hem de doğdukları kentin Alliance okullarında yetişmişlerdir. Pariente, 1879 yılında İzmir’e gelmiş; gelişinden sadece birkaç ay sonra İkiçeşmelik’te Alliance’ın kız okulunun açılmasını sağlamıştır. İzmir’de tam 16 yıl görev yapan Pariente, usta bir politikacıdır. İzmir Yahudi Cemaati’nin her kesimiyle son derece iyi ilişkiler kurmuştur. Pedagojik becerisi, sağduyusu ve uzak görüşlülüğü, Alliance’ın Merkez Komitesi’nin dikkatini çekmiş; böylece çok tutulan ve önem verilen bir kişi konumuna gelmiştir. O kadar başarılı olmuştur ki, bir süre sonra adeta “*Alliance’ın bir ortağı gibi görülmeye*” başlamış; böylece yetki ve sorumlulukları arttırılmıştır. Artık Pariente’nin yetki alanı, sadece İzmir ve çevresindeki Alliance okullarının yönetiminden ve denetiminden ibaret değildir. Aynı zamanda ona, Osmanlı Devleti’nin Batı Anadolu’daki ve Avrupa’daki vilayetlerinde, Bulgaristan’da, Sakız, Rodos adalarında ve İstanbul’da bulunan Alliance okullarını denetleme görevi verilmiştir. Pariente, kendisini pedagojik etkinliklerle sınırlamadığı için seçkin Yahudi zümresinin önemli bir üyesi ve topluma mal olmuş okul müdürlerinden biri olarak tarihe geçmiştir.⁶ Aşağıda yer alan yazıt, Pariente’nin İzmir’deki başarılı çalışmalarının ve İzmir Yahudi Cemaati ile kurduğu iyi ilişkilerin somut bir göstergesi niteliğindedir.

İzmir Yahudi Cemaati’nin Pariente’ye olan minnet duygularını ve sevgisini ifade eden söz konusu yazıtın bir zamanlar nerede asılı olduğunu kestirmek olanaksızdır. Muhtemelen, İkiçeşmelik’teki Alliance okullarından birinin duvarındayken; okul yıkıldıktan sonra, elde kalanlarla birlikte İzmir Hahamhane binasına taşınmıştır. Nisan 2016 tarihinde Hahamhane binasının bahçesinde bulunmuştur. Ne yazık ki mermer yazıt zarar görmüştür. Yarısı kırıktır. Bu yüzden okunabilen bölümü tercüme edilmiştir.

⁵ Alliance’a göre, erken evliliklerden doğan aşırı nüfus artışı, cehalet ve işsizlik sorunlarının tek çözüm yolu meslek eğitimi veren okullardı. Böylece Alliance tarafından, 1862 yılından itibaren başta Bağdat, Edirne, İstanbul, İzmir olmak üzere, Yahudi Cemaatlerinin yaşadığı kentlerde ardına çıraklık okulları, ziraat okulları, modern okullar açılmaya başladı. M. Jacques Bigart, “L’Action de L’Alliance Israelite en Turquie”, *Conference faite a Paris 24 Mai 1913, A L’Universite Populaire Juive*, 10. Ayrıca bu konuda bilgi için bkz Bora, *Karatay*, 102-104.

⁶ Rodrigue, *a.g.e.*, 100-109.

Resim 1a: İzmir Yahudi Cemaati Yönetimi tarafından Şemtov Pariente'ye teşekkür amacıyla hazırlanmış olan mermer yazıt

Resim 1b: Şemtov Pariente'nin fotoğrafı (Kaynak: Archives Historique de l'Alliance Israelite Universelle, Paris, AIU 2/0)

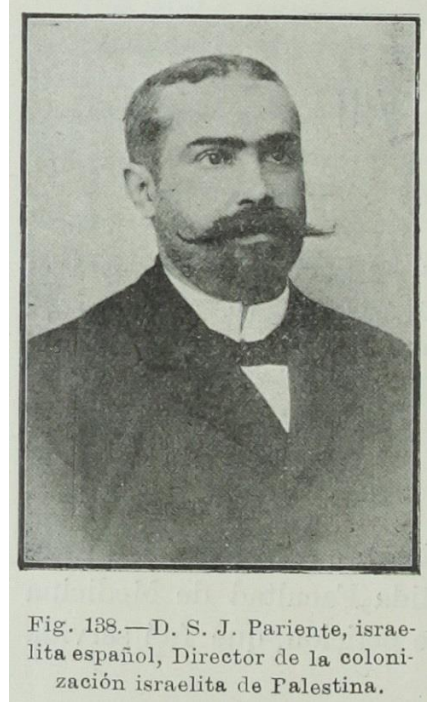

Fig. 138.—D. S. J. Pariente, israelita español, Director de la colonización israelita de Palestina.

Fransızca Bölüm:

İzmir Maballi Komitesinin 9 Ocak 1883 tarihli oturumundaki kararı gereği, İsrail(ulusu) tarafından Pariente, bu okulla ilgili asil gayretleri ve buna ilaveten bu toplumsal hizmetteki aldığı mesafe nedeniyle ebedi bir takdire layık görülmüştür.

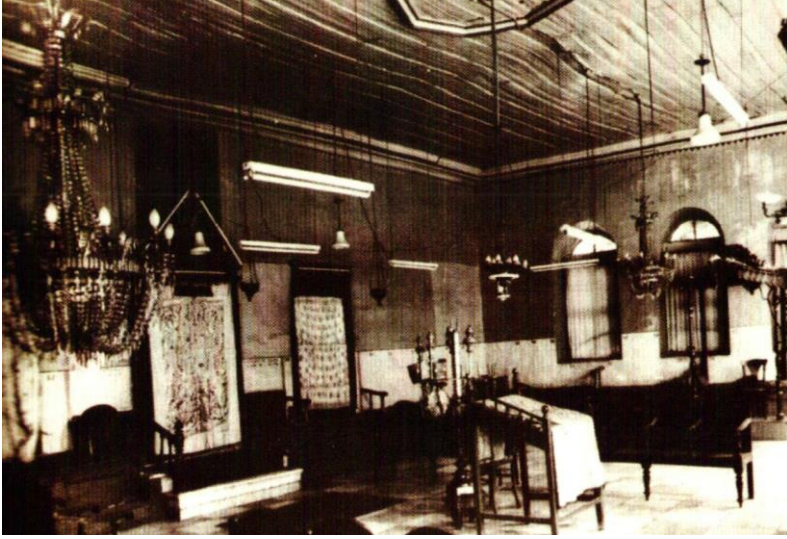
İbranice Bölüm:

- 1-Eben1-Bu taş
- 2-Ahavat rina herut bet sefer şamir
- 3-Veal libot adateynu anşey İzmir
- 4-Leiş halulim ve rav pealim
- 5-Adon Şemtov Pariente roş amorim
- 6-Leadat kol Yisrael haverim

- 2-Okul sevgisi ve sevinci saklıdır
- 3-İzmir Cemaati halkının gönlünde
- 4-Takdir edilen ve çok çalışan
- 5-Bay Şemtov Pariente Başöğretmen
- 6-Yisrael (Yahudi) cemaati dostlarında

2) Portugal (Portekiz) Sinagogu

Resim 2: Portugal Sinagogu yangın öncesi iç mekân görüntüsü (Kaynak: Selim Amado)

Portekiz’den 1497 yılında sürgün edilen Portekiz Yahudilerinin büyük bir kısmı, önce Avrupa kentlerine yerleşmişlerdir. Bir süre bu kentlerde kalmışlar; sonra Osmanlı sınırları içindeki önemli ticaret merkezlerine göç etmeyi yeğlemişlerdir. Osmanlının Avrupalılara tanıdığı ticari ayrıcalıkların – kapitülasyonların- varlığı ve Portekiz Yahudilerinin Batılı ticaret şirketleri ile olan sağlam ilişkileri, onları İzmir, İstanbul, Halep gibi ticaret merkezi olan kentlere yöneltmiştir.⁷

Portugal Sinagogunun, Portekiz göçmenleri tarafından “muhtemelen” 1630’lu yıllarda kurulduğu tahmin edilmektedir. Barnay’a göre sinagog cemaatine, “başka yerden gelen göçmenler de katılmıştır”.⁸ Bu sinagog, Osmanlı Dönemi’nde İzmir’de kurulan ikinci sinagogdur. 5404(1654) tarihinde, varlığına ilişkin bir bulgu mevcuttur. Bir Responsa’da⁹ sorulan soruya Rabi Danyel Esterosa tarafından

⁷ Onlar Konversolardır. Konverso, İspanyolca Dönme anlamına gelmektedir. Hıristiyanlıktan tekrar Yahudiliğe dönenleri tanımlamak için kullanılmıştır. İzmir’e gelen ünlü Portekiz asıllı doktorların bir kısmının Sabetay Tsevi hareketine destek verdiği bilinmektedir. Bunlar; Dr. Karon, Dr. Mihal Kordoza ve Dr. Avraham Baruh’tur. Yaakov Barnay, *Ha Mara şel Evropa*, Yeruşalayim 2014, 73.

⁸ Barnay, *a.g.e.*, 73.

⁹ Responsa (*Tşuvot*), Yahudilikte *Şe’elot uTşuvot* (Sorular ve Cevaplar) şeklinde işleyen bir sisteme sahip fetvalar dizisidir. Bir başka deyişle, Geonim döneminin ortalarından itibaren önem kazanan Responsa literatürü, Tora’ya dayanan Şer’i kuralların (Mitsva) yanı sıra genel bağlayıcılığı olayın hükümler (Takana) ve yerel gelenekleri (Minhag) aktaran risalelerdir. Responsa’da amaç, uygulamada Yahudilikle ilgili sorularına yanıt arayan Yahudilere kılavuzluk etmektir. Bkz. Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik*, İstanbul 2012, 174.

verilen yanıtta birkaç kez “*beney Kabal Kadoş anusi Portugal*” (Portugal Sinagogu Cemaati oğulları) tanımlaması yapılmıştır. Yanıt, şöyle devam etmektedir: “*Gervey anşey Kabal Kadoş anusi Portugal hay yişmeram*” (Portugal Sinagogu Cemaat üyeleri Konversolar Tanrı onları yüceltsin).¹⁰ 5416(1656) tarihli bir Responsa’ya göre, Ruben kendisine ait bir yeşivayı Portugal Cemaati mensuplarına kiralamıştır. Sinagog bahçede inşa edilmiştir. Aradan yirmi yıl geçmiş; Ruben’in iddiasına göre, yeşiva onun izni olmaksızın büyütülmüştür.¹¹ Yeşiva ile ne kastedilmektedir? Kastedilen bir sinagog ya da bir eğitim akademisi olabilir mi? Bilinmiyor.¹²

Pek çok kaynak, Portugal Sinagogunun 1666 yılında, Sabetay Tsevi ile ilişkili olayların tam merkezinde yer aldığını iddia etmektedir. Ancak Algazi Sinagogu’na ilişkin de benzer bir iddia söz konusudur. Portugal, deprem ve yangınlar sonucu birkaç kez tamamen yıkılmış ve yeniden inşa edilmiştir. Bugün ayakta kalan Portugal Sinagogunun en son 19. yüzyılda tekrar inşa edildiği tahmin edilmektedir. Sinagog 1976 yılında önemli bir yangın tehlikesi atlatmıştır.

Resim 3: Portugal Sinagogu ana giriş kapısı üzerindeki yazıt

¹⁰ Barnay, *a.g.e.*, 73-74.

¹¹ Responsa, Rav Hayim Benveniste’ye aittir. İzmir Yahudi Cemaati Arşivi, Rav Hayim Benveniste, *Bee Hayay*, Seloniki 5548 (1788), siman 34, 26. Barnay, *a.g.e.*, 73. Bu Responsa’da anlatılanlar, Bakış Sinagogu’nun kuruluşu öncesindeki yıllara ilişkin Avraham Eben Ezra’nun “*Sefer Batey Knesiyot*” kitabında yer alan bilgiyi anımsatmaktadır: “... *Ruben, babçesinde, Tanrıya tahsis etmek için bir Sinagog inşa etmiş ...*”. İzmir Yahudi Cemaati Arşivi, Avraham Eben Ezra, *Sefer Batey Knesiyot*, helek alef Seloniki 5571 (1811), siman 14, 71. İzmir Yahudi Cemaati Arşivi, İzmir Karataş Hastanesi içerisinde izole edilmiş bir odada yer almaktadır. Parohetlerin (Tora rulolarının saklandığı dolabın örtüsüdür), İbrance dönem kitaplarının, responsaların ve İspanyolca, İbrance Osmanlıca belgelerin yer aldığı bu arşivin tasnif işlemleri devam etmektedir.

¹² Gerşom Şalom, Rozanes ve Galante 17. yüzyıla ait İzmir sinagoglarının adlarını sıralarken Bakış ve Portugal sinagoglarını zikretmektedirler. Şlomo Rozanes, *Divrey Yimey İsrail BeTogarmo*, Helek Rişon, Tel Aviv 1930, 163. Avram Galante, *Histoire des Juifs d’Anatolie-Les Juifs d’İzmir(Smyrne)*, İstanbul 1937, 16. Barnay, *a.g.e.*, 69. Responsa’da, “*aradan yirmi yıl geçti ... ve Ruben iddia etti ki yeşiva onun izni olmaksızın büyütüldü*” açıklaması ile belirsiz bir zaman süreci dile getirilmektedir. 19. yüzyıla ait İzmir sinagogları arasında adı geçmeyen ve bugün yerini saptayamadığımız Bakış Sinagogu, acaba Portugal Sinagogu ile birleştirilmiş; böylece adını, kimliğini kaybetmiş olabilir mi?

1-Se Haşaar LeHaAdonay Tsadikim yavo bo Ben porat Yosef¹³

2-Ben porat ale ayin Kabal Kadoş Portugal Yibane Binyan Tsiyon şanat 5669

1-Bu kapı Tanrının kapısıdır erdemliler girer

2- Portugal Sinagogu Tsiyondaki ev (BeitHaMikdas) mamur olsun Sene 1909

Resim 4: Portugal Sinagogu içinde yer alan mermer yazıt 1

1-Beezrat Haşem

2-Hamiyyetperverler (Bağışçılar)

3-Hevrat agudat abim be London

4-Hanri Bişofseyim

5-Kondos A.VN. Di Kamondo

6-Sir Julyan Goldsmidt

7-S.H. Goldsmidt

8-Şlomo Halfon deBukarist

9-İtsbak Koben(Kahn) MiPariz

10-İtsbak Leon ubanav

11-Nisim Abraham Leon

12-Abim Rotşild MiPariz

13-Natanel de Rotşild ubanav

14-İmanuel Vinizyani

1-Tanrının yardımıyla

2-Hamiyyetperverler (Bağışçılar)

3-Londra Kardeşlik Cemiyeti

4-Hanri Bişofseyim

5-Kont A.VN. Di Kamondo

6-Sir Julyan Goldsmidt

7-S. H. Goldsmidt

8-Bükreşli Şlomo Halfon

9-Paristen İtsbak Koben(Kahn)

10-İtsbak Leon ve oğulları

11-Nisim Abraham Leon

12-Paristen Rothschild kardeşler

13-Natanel Rothschild ve oğulları

14-İmanuel Vinizyani

¹³ İbranice “ben porat” sözcüğü, Hz. Yakub’un ölmeden önce evlatlarının her birini bereketlendirirken oğlu Yusuf için yaptığı değerlendirme sırasında kullanılmıştır: “Verimli bir oğuldur Yosef. Kaynak başında bulunan ve dalları duvarın üstünden aşan verimli bir asmadır”. TORA Bereşit 49:22, 1. Kitap, İstanbul 2002, 408-409. Kitab-ı Mukaddes 49:22, İstanbul 1988, 52. İbranice “ben porat” ya da “ben porat Yosef” sözcüğü, genellikle Allah arttırsın, maşallah ya da nazar değmesin anlamlarında kullanılmaktadır.

Resim 5: Portugal Sinagogu içinde yer alan mermer yazıt 2

1-Aleksandr .....

2-Hayim Habif .....

3-Hayim Politi Argi

4-Abim Taranto Ganay

5-Jak Sidi

6-Hayim Sobis(?) Sonsol

7-Yuda de Moşe Sidi anısı bereket olsun

3) Mahazike Tora (Tsontsin-Sonsino) Sinagogu

Mahazike Tora¹⁴ (Tsontsin-Sonsino) Sinagogu, İkiçeşmelik'te Sonsino Mahallesi'nde Aya Yani Kilisesi ile Asmalı Mescit arasında kalan alanda yer almaktadır. 1960'lı yıllarda büyük bir yangın geçiren ve bugün kaderine terk edilmiş olan sinagog, yıkıntı halindedir. Sadece dört duvarı ile teva'nın¹⁵ dört sütunu ayakta kalmıştır. Rozanes'e göre 17. yüzyılda inşa edilmiştir.¹⁶ Galante ise, İzmir'de 17. yüzyılda kurulan sinagogların adlarını sayarken Mahazike Tora'dan söz etmez.¹⁷ Barnay'da, 17. yüzyılda kentte 9 sinagogun mevcut olduğunu dile getirirken¹⁸; Mahazike Tora'nın adını anmaz. Ona göre, Mahazike Tora Sinagogu, Talmud Tora (Hevra) ve Beit Hillel sinagogları ile birlikte 19. yüzyılda kurulmuştur.¹⁹

17. yüzyılda kurulduğu saptanan Bakış ve Pinto sinagoglarından, 19. yüzyılda artık söz edilmemektedir. Muhtemelen 1688 depremi sırasında her iki sinagog da yıkılmıştır. Sonra yeniden inşa edilmişlerse dahi, 1772 büyük yangınında diğer bütün sinagoglarla birlikte yanıp kül olmaları muhtemeldir. 18. ve 19. yüzyıllar, İzmir'in büyük Yahudi göçlerine maruz kaldığı yıllardır. İkiçeşmelik'teki İzmir

¹⁴ İbrance olan Mahazike Tora'nın anlamı, Tora'yı güçlendirmek, kuvvetlendirmek, tahkim etmektir.

¹⁵ Sefer Tora'ların Ehal'den çıkarılarak üzerine konduğu ve ilgili bölümün okunduğu kürsü Teva'dır. İnci Türkoğlu, "Yahudi Geleneğinde Sinagog", *Toplumsal Tarih*, sayı 112, (Nisan 2003), 13.

¹⁶ Rozanes, *a.g.e.*, 163.

¹⁷ Galante, *a.g.e.*, 16.

¹⁸ Barnay'ın 17. yüzyılda kurulduğunu dile getirdiği sinagoglar; sırasıyla Bakış, Portugal, Neve Şalom, Pinto, iki adet Selaniklilere ait sinagog (adları saptanamamıştır), Giveret Algazi ve Orehim'dir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Barnay, *a.g.e.*, 70-87.

¹⁹ Barnay, *a.g.e.*, 87.

Yahudi Mahallesi ise, bu dönemde sağa sola genişleme olanağına sahip değildir.²⁰ Gelen göçmenlerden dolayı artan nüfusun barınma gereksinimlerini karşılamak için inşa edilen yapılar nedeniyle kendi içinde adeta şişerek hacmini doldurmuştur. Dolayısıyla yeni bir bölgede yeni bir sinagogun inşa edilmesi çok düşük bir olasılıktır. Öte yandan, sinagog inşası “ruhsat” koşuluna bağlıdır. Yeni bir sinagog ve yeni bir ruhsat talebi de, çok uzak bir olasılık izlenimi vermektedir. 19. yüzyıla kadar, İkiçeşmelik’te Yahudilerin yaşadığı bölgeden sadece “Yahudi Mahallesi” ya da “Birinci Juderia” olarak söz edilmiştir. Tanzimat Döneminden itibaren ise, Yahudilere ait mahalle adları telaffuz edilmeye başlamıştır: Sonsino, Çavez, Yeni, Efrati, Bene İsrail, Hahambaşı ve Hurşidiye Mahalleleri.²¹ 1772 yangınında tamamen kül olan Pinto Sinagogu; artan nüfusun gereksinimlerini karşılamak dürtüsü ile daha büyük bir ibadethane olarak inşa edilmiş ve bir süre sonra, bulunduğu mahallenin adıyla anılmaya başlamış olmalıdır: Sonsino (Mahazike Tora-Tsontsin) Sinagogu.

Resim 6a: Mahazike Tora (Sonsino) Sinagogu’nun günümüzdeki görüntüsü

Cumhuriyet döneminde Sakarya Mahallesi adını alan Sonsino Mahallesi, 803, 821, 822, 823, 824, 825, 826 sokaklar ile Eşrefpaşa Caddesi Çıkmazının bulunduğu alanı kapsamaktadır. Sonsino Sinagogu ise, 826 sokak ile 822 sokağın keşiştiği

²⁰ Bu dönemde İzmir’in nüfusunun, hızlı bir artış süreci içine girdiği gözlemlenmektedir. 1840’larda başlayan ve 19. yüzyılın ikinci yarısında büyük bir ivme yapan nüfus artışı ile birlikte, var olan kent içi yerleşim alanları önce sıklaşmış, sonra da genişlemeye başlamıştır. Bunun nedeni, Osmanlı yönetiminin, güvenlikle ilgili denetim kolaylığını sağlayabilmek amacı ile, başlangıçtan itibaren dinsel cemaatlerin özellikle de gayri müslim cemaatlerin fiziksel çevresine sınırlama getirmesidir. Böylece, kendilerine özel alanlarda yerleşip orada kalmaları sağlanmıştır. Uygulamanın kentten fiziki görünümündeki yansımaları ise, kent içerisindeki belirli yerlerde, bina kütlelerinin giderek yoğunlaşması ve boyutlarının giderek büyümesi olgusu olmuştur. Bu koşullar altındaki kente, 19. yüzyılın ikinci yarısında gelen çoğunluğunu Romanya, Polonya ve Rusya’dan gelen göçmen Yahudiler, İzmir Yahudi Mahallesi’nin fiziki olanaklarını iyiden iyiye zorlayacaklardır. Bora, *Karataş*, 57-58.

²¹ 1829 yılında mahalle kent içinde bir toplum birimi olarak tanınmış ve muhtar örgütlenmeleri başlamıştır. Bora, *Karataş*, 54. Nezahat Köşklük Kaya, “Osmanlı Kentinde Arsa Parçalanmasına Bağlı Olarak Üst Yapının Değişme Süreci: Bir Kırılma Noktası Olarak Tanzimat Dönemi”, *Ege Mimarlık*, Sayı 78, (Temmuz 2011), 15.

köşede yer almaktadır.²² İzmirli Yahudiler o bölgeden şöyle söz etmektedir: “*La Suvida de Pinto*” (Pinto yokuşu) veya “*La Eskalera de Pinto*” (Pinto merdivenleri). Gerçekten de, Sonsino Sinagogu’nun bir yanında (batısında) merdiven diğer yanında (doğusunda) ise, dik bir yokuş yer almaktadır. Galante’ye göre, Mahazike Tora (Sonsino) Sinagogu inşa edilirken Hisar Camisi’nin mimari yapısı ve kubbesi örnek alınmıştır. Ayrıca sinagog 1850 ve 1896 yıllarında iki kez restore edilmiş olduğuna göre²³, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde inşa edilmiş olmalıdır.

Resim 6b: Mahazike Tora(Sonsino) Sinagogu’nun yangın sonrası iç mekân görüntüsü.(Kaynak: Selim Bonfil Arşivi).

Resim 6c: Mahazike Tora(Sonsino) Sinagogu’na ait yazıt

1-Beezrat Hašem sanat 5694

2-Kahal Kadoş Mahazike Tora Tsontsin Yibane Binyan Tsiyon

3-Donadores i Donadoras

²² Bu yapının yerini bana gösterme inceliğinde bulunan Sayın Orhan Beşikçi’ye müteşekkirim.

²³ Galante, *a.g.e.*, 42. Siren Bora, *İzmir Yahudileri Tarihi 1908-1923*, İstanbul 1995, 49-50.

- 4-Şlomo Kalderon ben Sara menubato kavod
- 5-Haneara Roza Franko bat Luna nilbaolamo
- 6-Sinyoru eşet Mordehay Elvirlas bat Miryam nilbaolamo
- 7-Şlomo Abraveya ben Perla menubato kavod
- 8-Heneara Huvak şimeru Mazaltov demitkerya
- 9-Matilda bat Moşe Şalom menubata kavod

- 1-Tanrının yardımıyla sene 1934.
- 2-Mahazıke Tora Tsontsin Sinagogu. Tsiyondaki ev (BetHaMikdaş) mamur olsun
- 3-Teberruda(Bağışta)bulunan erkekler ve Teberruda(Bağışta) bulunan kadınlar
- 4-Sara oğlu Şlomo Kalderon istirahatgahı şerefli olsun
- 5-Luna kızını Matmazel Roza Franko ebediyete intikal etti.
- 6-Luna'nın kızını Mordehay Elvirlas'ın dul eşi Sinyoru ebediyete intikal etti.
- 7-Perla oğlu Şlomo Abraveya istirahatgahı şerefli olsun.
- 8-... Mazaltov adıyla anılan
- 9-Moşe Şalom kızını Matilda istirahatgahı şerefli olsun.

4) Şonsol Sinagogu

Hayim Şimuel Şonsol tarafından bağışlanan, Basmane'de Aya Vukla Mahallesi'ndeki bir yapı, 1909 -1911 tarihleri arasında yapılan başvurular sonucu verilen ruhsat (izin) ile sinagog olarak kullanılmaya başlanmıştır.²⁴ Şonsol Sinagogu, iki kattan oluşmaktadır. Alt katta 12 odalı bir kortejo; üst katta ise, ibadethane yer almaktadır. Sinagog 1970'li yıllarda yanmış ve bir tamir geçirmiştir. Bir süre oto yıkama yeri olarak kullanılmıştır. Mülkiyeti İzmir Yahudi Cemaatine ait olan sinagog, şu anda boş ve kapalıdır.²⁵

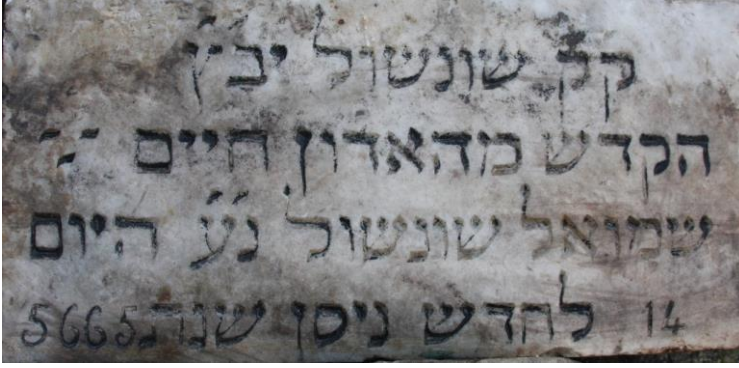
Resim 7a: Şonsol Sinagogu'nun günümüzdeki görünümü (Kaynak: Orhan Beşikçi Arşivi)

²⁴ Central Archives for the History of the Jewish People (Jerusalem), *TURKEY-İzmir, number 468*. Ayrıca bu sinagoga ilişkin bilgi için bkz. BOA, *Şura-yı Devlet 1435/6, 1436/7*; BOA, *Bab-ı Ali Etnak Odası 3651/273823*; BOA, *İrade Azınlıklar 89/36*.

²⁵ Bu bilgiyi benimle paylaşan Sayın Orhan Beşikçi'ye müteşekkirim.

Resim 7b: Şonsol Sinagoguna ait yazıt (Kaynak: Orhan Beşikçi Arşivi)

1-Kabal Kadoş Şonsol Yibane Binyan Tsiyon

2-Hakdiş Mebaadon Hayim

3-Şimuel Şonsol Nilbaolamo Hayom

4-14 Lehodeş Nisan sanat 5665

1-Şonsol Sinagogu Tsiyondaki ev (BeitHaMikdaş) mamur olsun

2-Tahsis edildi(Vakfedildi) Saygıdeğer Beyefendi Hayim

3-Şimuel Şonsol tarafından Ebediyete İntikal Etti Gününde

4-19 Nisan ayında sene 1905

5) Beit Levi Sinagogu

Beit Levi Sinagogu, Karataş'ta Nesim Levi'ye²⁶ ait olan ve konut olarak kullanılan bir yapının ibadethaneye dönüştürülmesi için yapılan başvuruya, 24 Muharrem 1337 (30 Ekim 1918) tarihinde olumlu yanıt²⁷ verilmesinden sonra kurulmuştur. Söz konusu sinagog, iki katlı bir yapıdır. Alt katta görevli Haham'ın ikametgâhı, üst katta ise İbadethane yer almaktadır.²⁸ Beit Levi Sinagogu, 1982 yılında yıkılmıştır. Aşağıda yer alan mermer yazıt, bir zamanlar sinagogun duvarlarından birinde yer almaktadır. Beit Levi'den geriye kalan sayılı kalıttan biridir.²⁹ Bugün İzmir Yahudi Cemaati Arşivi'nde muhafaza edilmektedir.

²⁶ Nesim Levi, Karataş Hastanesi'ni ve Karataş'ta yeralan Asansör'ü İzmir kentine armağan eden kişidir. Ayrıca Nesim Levi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bora, *Karataş*, 181-187.

²⁷ Galante, Beit Levi Sinagogu'nun 1898 yılında inşa edildiğini yazmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden aldığımız Beit Levi'ye ait ruhsatın verilme tarihi 24 Muharrem 1337 olduğuna göre; ya Galante, Nesim Levi'nin bu binayı konut olarak inşa ettirdiği tarihi (1898 yılını) kastetmektedir ya da Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden edindiğimiz Beit Levi'nin ruhsatı, Sinagog'un yeniden inşası için verilmiş bir izindir. Galante, *a.g.e.*, 44. BOA, *Kilise Defteri 7*, 598/1103, 81.

²⁸ BOA, *Kilise Defteri 7*, 598/1103, 81. Beit Levi Sinagogu hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Bora, *Karataş*, 100-101.

²⁹ Beit Levi Sinagogu'nun yıkılış öyküsünü, İzmir Yahudi Cemaati mensuplarından Rafael Algranati şöyle anlatmaktadır: "1966 yılıydı. Bayram sabahı duadaydık. Ayakta ve kıpırdamadan dua etmemiz gerektiği sırada (Amida), şiddetli bir gürültü duyduk. Duadan sonra gidip baktığımızda, sağ tarafta yeralan

Resim 8a: Beit Levi Sinagogu, Asansör ve Karataş Hastanesi'nin inşa edilmesini sağlayan Nesim Levi Bayraklı'nın fotoğrafı; Nesim Levi, grubun tam ortasında oturmaktadır (Kaynak: Murat Sanus)³⁰

Resim 8b: Beit Levi Sinagoguna ait yazıt (Kaynak: İzmir Yahudi Cemaati Arşivi)

merdiven duvarı göçmüştü. Nedeni sinagog yanındaki arsada önlem alınmadan yapılan temel kazısıydı. 1967 yılı Temmuz ayında askere gittim. İki yıl askerlik yaptıktan sonra geri döndüm. Sinagog arsasında inşaat vardı. Arsaya bir apartman inşa edildi. Apartman, İzmir Yahudi Cemaatine ait değildir. Nesim Levi ailesine de ait değildir. Kim yaptı? Nasıl yaptı? Bilinmez. Ancak bundan 7 yıl kadar önce öğrendiğime göre, apartmanın dairelerinden biri Nesim Levi adına tapuda kaydedilmiş. Olayın ilginç olan tarafı ise şu: Levi ailesinin hiçbir jerdinin bundan kesinlikle haberi yokmuş”.

³⁰ Bu fotoğrafı benimle paylaşma inceliğini gösteren Tire Belediyesi Başkan Danışmanı Sayın Murat Sanus'a müteşekkirim.

- 1-Kabal Kadoş Beit
Yibane Binyan Tsiyon Halevi
- 2-ElŞaday yivereb veyeşmor lehamikdaş
- 3-Nerivlev Sinyor Nesim Şlomo Halevi Haşem yişmeryu vibayehu
- 4-Ben Yair lebanibbad Sinyor Moşe Halevi yişmeryu vibayehu
- 5-Vele İšto Hakavoda Marat Coya tihyi meuşeret
- 6-Velebenav Hayakarim Rafael ve Yitshak ve Yosef
- 7-Ve Moşe Halevi haşem alem yair veyentsiram meayin ara
- 8-Nunsamehvvavalef
- 9-Hannubhat Beit Haknesset BaRoşbaşana³¹
- 10-Şanat 5658

- 1-Sinagog Beit
Tsiyondaki ev (BeitHaMikdaş) mamur olsun Halevi
- 2-Kadiri Mutlak Tanrı tahsis edeni(vakfedeni) bereketlendirsın ve korusun
- 3-Alicenap yürekli Sinyor Nesim Şlomo Halevi Tanrı onu korusun ve ona ömür versin
- 4-Yair muhterem Sinyor Moşe Halevinin oğlu Tanrı onu korusun ve ona ömür versin
- 5-Ve onun eşi muhterem Bayan Coya mutlu olsun
- 6- Ve onun kıymetli oğulları Rafael ve Yitshak ve Yosef
- 7- Ve Moşe Halevi tanrı onu aydınlatsın ve kem gözden esirgesin
- 8-.....
- 9-Sinagogun açılışı Yılbaşında(16 Eylül)
- 10-Sene 1898

6) Algazi Sinagogu:

İzmir’de kurulan sinagogların büyük bir bölümü, ya sinagogu kuran kişinin ya da sinagog yöneticisinin adını taşımaktadır. Bazı yazarlar tarafından, Algazi Sinagogu için Galante Sinagogu adı da kullanılmıştır. Ancak konuyla bağlantılı olarak adı anılan Rabi Moşe Galante, Sabetay Tsevi ile birlikte Halep’ten İzmir’e gelmiştir ve İzmirli bir Rabi değildir. Barnay’ın da vurguladığı gibi, Galante muhtemelen Kudüs kentinin Rabilerinden biridir. “Cuma (Cumartesi?) günü Algazi Sinagoguna giderek Tsevi’nin gerçek bir Mesih olduğunu” açıklamıştır.³² Açıklama Algazi Sinagogunda yapıldığına göre, bu sinagog bir süre Galante Sinagogu adıyla anılmış ve Yahudi Cemaati’nin hafızasına da bu şekilde yerleşmiş olmalıdır. Algazi Sinagogu’nun 5426 (1666) tarihinde mevcut olduğu bilinmektedir. Demek ki, daha önce inşa edilmiştir. İzmir’de 17. yüzyılda Venedikli tüccarlara aracılık yapan Avraham Algazi’nin varlığı bilinmektedir. Öte yandan İzmirli Rabilerden biri Rabi

³¹ İbrani Takvimi’ne göre 5658 senesi içerisinde yılbaşı, 29-30 Elul 5658 tarihine denk gelmektedir. Bunun Miladi Takvim’deki karşılığı ise, 16-17 Eylül 1898’dir.

³² Gerşom Şalom’dan aktaran Barnay, *a.g.e.*, 85.

Hayim Algazi'dir ve ölüm tarihi 5431(1671) yılıdır. Her iki kişinin de söz konusu sinagogla bağlantılı olması muhtemeldir.³³

1666 tarihinde Sabetay Tsevi'nin Algazi Sinagoguna gittiği Rabi Hayim Benveniste tarafından dile getirilmektedir: “*Kabal Kadoş Algazi'de (Tanrı yüceltsin) toplandılar*”. Bu konuda Barnay şu yorumu yapıyor: “*Algazi Sabetay Tsevi'nin sinagogu muydu? Bilmiyoruz. Sabetay Tsevi bu sinagoga sadece 1666 yılının bir Şabat(Cumartesi) günü mü gitti; yoksa bu sinagog zaten ailesi tarafından da daha önce kullanılan onların devam ettiği sinagog muydu? Bilmiyoruz*”.³⁴ Aşağıda çevirisini yaptığımız yazıt, Algazi Sinagogu'nun avlusundaki duvarda yer almaktadır:

Resim 9: Algazi Sinagogunun girişinde yer alan yazıt

1-Şanat

2-Uva vehitpalel

3-Elbabayt haşe ...³⁵

4-5485³⁶

1-Sene

2-Gelsin ve dua etsin

3-Bu eve ...

4-1724

7-Talmud Tora(Hevra) Sinagogu:

17. yüzyılda İzmir'de yer alan sinagogların adlarını sayarken onların arasında Talmud Tora(Hevra) Sinagogu'nun adını zikredenler Rozanes ve Galante'dir. Muhtemelen Galante, Rozanes'ten bu bilgiyi edinmiş ve kullanmış olmalıdır.

³³ Barnay, *a.g.e.*, 84-85.

³⁴ Genel görüşe göre ise 1665 yılında Sabetay Tsevi'nin İzmir'e dönüşü ile yaşanan olaylarda, *Algazi Sinagogu* değil, *Portekiz (Portugal) Sinagogu* önemli bir yer tutmaktadır. Sabetay karşıtlarının kalesi sayılan Portekiz Sinagogu, Sabetaycı hareketin genişlemesi ile kapılarını Sabetay Tsevi'ye kapatmıştır. Buna karşı, Sabetay ve taraftarları sinagoga kapıyı kırarak girmişler ve karşıtlarının önderleri olan hahamları kovmuşlardır. Bunların arasında Algazi Sinagogu'nun kurucularından Salomon Algazi de vardır. Sabetay Tsevi bu baskında kendini Yahudilerin Mesih'i ilan etmiş ve kurtuluş gününü 18 Haziran 1666 olarak belirlemiştir. Portekiz Sinagogu bundan sonra Sabetaycı hareketin merkezi olmuştur. Barnay, *a.g.e.*, 85-86.

³⁵ Bir pasuk'tan(ayetten) alıntıdır: “*Çünkü senin büyük ismin ve kudretli elin ve uzatılmış kolun hakkında işteceklerdir ve bu eve gelip dua edince*”. *Kitabı Mukaddes, I. Krallar, 8:42, 346.*

³⁶ Yazıtın yanında yer alan ve Latin harfleri kullanılmış olan mermer levhada İbrani tarihinin Miladi karşılığı 1724 senesi olarak verilmiştir. Halbuki İbrani Takvimindeki 5485, Miladi Takvimde 1724-1725 senesine karşılık gelmektedir. Çünkü İbrani Takvimi'nde yılbaşı, Miladi Takvim'deki yılbaşına göre daha erken, 3 ay önce başlamaktadır. O halde yazıtta yer alan tarih Ekim, Kasım ya da Aralık ayını işaret etmektedir.

Yaakov Barnay ise, Talmud Tora Sinagogu'nun 19. yüzyılda kurulduğunu dile getirmektedir.³⁷ Talmud Tora (Hevra) Sinagogu bugün yıkıntı halindedir.

Aşağıda çevirisini verdiğimiz mermer yazıt, Nisan 2016 tarihinde Hahamhanenin bahçesinde bulunmuştur. Muhtemelen Talmud Tora Sinagogu'nun Beit Midraş'ına ait olmalıdır.³⁸ Geleneksel olarak, İzmir sinagoglarının büyük bir bölümünde -genellikle giriş kısmından sonra ibadethane bölümünden önce- bir Beit Midraş (Etüt Evi ya da Medrese) veya Yeşiva yer almaktadır. Mermer yazıt ibadethaneye dâhil olan okula, "Talmud Tora"ya ait olmalıdır. Öte yandan, İzmir'de 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar iki çeşit Yahudi eğitim kurumu mevcuttur: *Hevrot* ve *Yeşivot*.³⁹ Zamanla Hevrot'un bir kısmı Talmud Tora adını alarak eğitim hizmetine devam etmiştir.⁴⁰ Her iki eğitim kurumunda eğitim programını uygulayan kişiler, Yahudi din adamlarıdır. Kanımızca Talmud Tora (Hevra) Sinagogu, önce büyük bir eğitim kurumu odağındaki ibadethane olarak kurulmuş bir süre özellikle eğitim hizmeti vermiş ve 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yalnızca ibadethane işlevini üstlenmeye başlamıştır. Bu öngörü, hem Rozanes ve Galante'nin Talmud Tora'nın kentteki varlığına ilişkin verdiği bilgiyle hem de Barnay'ın Talmud Tora'nın kuruluş tarihine ilişkin verdiği bilgiyle örtüşmektedir. Rozanes ve Galante, sadece Talmud Tora'nın 17. yüzyılda sinagog değil bir eğitim kurumu olarak hizmet verdiğini fark edememişlerdir. Hahamhane bahçesinde bulunan mermer yazıt, sinagog yıkılınca geriye kalanlarla birlikte buraya taşınmış olmalıdır.

Resim 10: Talmud Tora (Hevra) Sinagoguna ait yazıt

³⁷ Barnay, *a.g.e.*, 87.

³⁸ Ayrıca İkiçeşmelik'te Talmud Tora adıyla Yahudilere ait bir ilkokul bulunmaktaydı. Ancak bu okulun duvarlarında İbranice bir mermer yazıt mevcut değildi.

³⁹ Hevrot ve Yeşivot, biri ilk okul diğeri yüksek okul düzeyinde eğitim veren Yahudi eğitim kurumlarıdır.

⁴⁰ Galante, *a.g.e.*, 106. Bora, *İzmir Yahudileri*, 153.

1- BeEzrat Hašem 5666	1-Tanrının yardımıyla(Bismillahirrahmanirrahim) 1906
2-Beit Talmud Tora	2-Tora öğrenimi Evi(yeri)
3-Yofia alav nahara	3-...
4-LaTora ve haskala	4-Toraya ve rasyonalizme (akılcılığa)
5-Yesod hamaala	5-Faaliyetin temeli
6-Lehadrih temimim	6-Dürüst insanları eğitmek
7-Aniim ve yetomim	7-Yoksulları ve Yetimleri
8-Hine ze nivne	8-İşte bu bina edildi
9-Bişnat	9-Senesinde
10-Ad yavo Elmikdaşi ...	10-Ta ki benim mukaddesatıma gelesiniz ...

8) Neve Şalom(Şalom) Sinagogu

Neve Şalom ya da Şalom Sinagogu, 17. yüzyılda Portekiz asıllı zengin Konversolar tarafından kurulmuştur. Kaynaklarda, söz konusu sinagogun adından hem Neve Şalom hem de Şalom olarak söz edilmektedir. O halde, bugün Şalom (Aydınlı) olarak tanınan sinagog, Neve Şalom Sinagogu olmalıdır.

Avraham Yaari tarafından kaleme alınan “*Sefer dila Havera Kaduša di İzmir*” adlı kitapta, Neve Şalom Sinagogu’nun yetimler kurumunun 42 maddelik tüzüğü ve 5404 (1644) tarihine ait üye listesi verilmiştir. O halde, 1644 tarihinde Neve Şalom Sinagogu mevcut olmalıdır.⁴¹ Demek ki, 1644 yılından önce kurulmuştur. Öte yandan, Rabi Eliyahu Hakohen Haİtamar’ın⁴² pek çok kez bu sinagoga vaaz vermeye geldiği bilinmektedir. 5435 (1675) yılında, Neve Şalom Sinagogu’nun Rabilerinden ve Tora eğitimcilerinden biri, Rabi Yosef Hazan’dır. 17. yüzyılın ortalarında, İzmir’e gelen Selanikli Rabilerden birinin anlatımına göre; o yıllarda “*Kahal Kadoş Şalom’da büyük Rav Yosef Eskapa ve büyük Rav Rabi Aharon Lepapa görev yapmaktadırlar*”.⁴³

Çevirisini yaptığımız yazıt, sinagogun avlusunda ibadethanenin giriş kapısının yanında yer almaktadır. Yazıtta sözü edilen yangın, 1841 İzmir yangınıdır. Haziran 1841’de başlayan İzmir Yangını Yahudi Mahallesi ile birlikte pek çok Sinagogu yakıp kül etmiş; binlerce insan özellikle de Yahudiler evsiz kalmışlardır. Olay büyük bir felaket olarak hafızalara kazınmıştır. Hatta İzmirli Yahudilerin bir bölümü, yangını Tanrısal bir ceza olarak algılamış; “*Ağustos 1841 yangınının, kaşer et yemeyen yoksullar için Tanrısal bir ceza olduğuna inanmışlardır*”.⁴⁴ Yahudi nüfusunun azalmasına

⁴¹ Barnay, a.g.e., 75.

⁴² Rabi Eliyahu Ben Avraham Şlomo Kohen İtamar 1650 yılında İzmir’de doğmuş; 1729 yılında İzmir’de ölmüştür. Yaklaşık olarak 40 kitap yazdığı bilinmektedir. <http://matzav.com/today-in-history-24-25-adar/>. erişim tarihi: 02.07.2016.

⁴³ Barnay, a.g.e., 77.

⁴⁴ Avner Levy, “Shavat Aniim: Social Cleavage, Class War and Leadership in the Sephardi Community – The Case of Izmir 1847”, *Ottoman and Turkish Jewry -Community and Leadership*, (ed. Aron Rodrigue), Bloomington 1992, 186.

ve morallerinin bozulmasına neden olan 1841 yangını, Şalom Sinagogu'nun kapısı önünde mucizevi bir şekilde durmuştur. Sinagog ise, yangında hasar görmeden kurtulmuştur. Mermer yazıt, bu mucizeyi dile getirmektedir.

Resim 11: Neve Şalom Sinagogu girişinde yer alan yazıt

- 1-Habayt Hakneset haze banuy mişnat 5560 im
  - 2-Manibigim meatar harav bate kehuna zayntsadikervakflamed
  - 3-Viserafat şanat 5601 lamedtaffeytsadik lo nisraf
  - 4-Vebe hodeş Nisan şanat 5650 nigmar binyan gadol bakabal kadoş
  - 5- Vememdaletkafyudbetsadik yibane binyan Tsiyon in 11 hanuyot ahareym al
  - 6-Yedi hamıştaledim haleva hemma Sinyor Moşe
  - 7-Uziyel Bar Yosef hayo(başem yişmerehu vibayebu) ve haverav Eliya Kuryel hayo
  - 8-Ve Sinyor Danyel Farbi hayo ve Sinyor Yomtov Mizrabi
  - 9-Hayo ve Sinyor Yaakov Uziyel Bar Aharon hayo ve havero
  - 10-Moşe de Sigura hayo ve Moşe Uziyel bar
  - 11-Aharon hayo ken nira bet kodşeynu
  - 12-Vetifarteynu betbetyudalef betsameh vebaviyotim el har
  - 13-Kodşi vesimahtim bebet tefilatı⁴⁵ leparak katan 5650
- 1-Bu Sinagog 1800 senesinde inşa edilmiştir
  - 2-Mahalli yöneticiler
  - 3-Ve 1841 tarihli yangında ... yanmadı

⁴⁵ “Ve aviotim el har kodşi vesimahtem bebet tefilatı?” (Onları benim kutsal dağıma getirecek ve benim dua evimde mutlu olacaksınız). Bu pasuk (ayet), burada “kutsal dağ” tanımlaması ile işaret edilen, Kudüs'teki Tsiyon Dağı'dır. İbadethane ile kastedilen ise Beit HaMikdaş'tır (Süleyman Tapınağı'dır). *Kitabı Mukaddes*, İşaya 56:7, 715.

- 4-Ve 1890 senesi Mart ayında büyük Sinagog tamamlandı(inşası)
- 5-Ve ... arkasındaki 11 dükkanla birlikte
- 6-Bu konuda inisiyatif alanlar onlardır ki Sinyor Moşe
- 7-Uzşyel Yosef oğlu Tanrı onu korusun ve ona ömür versin ve arkadaşları Eliya Kuryel Tanrı onu korusun ve ona ömür versin
- 8-Ve Sinyor Danyel Farbi Tanrı onu korusun ve ona ömür versin ve Sinyor Yomtov Mizrahi
- 9- Tanrı onu korusun ve ona ömür versin ve Sinyor Yaakov Uzşyel Abaron oğlu Tanrı onu korusun ve ona ömür versin ve arkadaşları
- 10-Moşe de Sigura Tanrı onu korusun ve ona ömür versin ve Moşe Uzşyel
- 11-Abaron oğlu Tanrı onu korusun ve ona ömür versin kutsal hanemizde göründü
- 12-Ve iftihar kaynağımız ... onları getireceksiniz Kutsal Dağıma
- 13-Ve benim İbadethanemde mutlu olacaksınız 1890

9) Lazaretto

İzmir Yahudi Cemaati'ne ait Lazaretto⁴⁶, 19. yüzyılın ilk yarısında Osbia adlı Hollanda asıllı bir kadının satın aldığı kortejo'nun⁴⁷ Yahudi Cemaati'ne bağışlanmasından sonra kurulmuştur. 1841 İzmir yangını, Lazaretto binasını tamamen yok etmiş; sonraki yıllarda (ikinci kez inşa edildiği tarih bilinmemektedir), arsası üzerine Baron Lionel de Rothschild, M. Montefiore ve A. Cremieux'nün maddi katkıları ile 300 odaya sahip bir yapı inşa edilmiştir. Lazaretto olarak adlandırılan bu yapının ortasında açık bir avlu yer almaktadır. Avluyu çevreleyen iki katlı yapıda peş peşe küçük odalar (İbranice dirot) mevcuttur. Ayrıca avluda bir su kaynağı (çeşme olmalı) bulunmaktadır. Aşağıda fotoğrafına yer verdiğimiz mermer yazıt, İzmir Agora kazıları sırasında Lazaretto'nun inşa edildiğini tahmin ettiğimiz arsada bulunmuştur. Yazıtın çevirisi sırasında, 5 ve 6 olarak numaralandırdığımız bölümler, bir arada "*Beraha Şebakol*"ü oluşturmaktadır. Yani, "*şükür duası*". Bu dua,

⁴⁶ Lazaretto, Batı dillerinde cüzam veya veba gibi salgın hastalıklar sırasında kurulan Karantina binalarına verilen addır. 19. yüzyılın ilk yarısında İzmir'de Yahudi, Grek, Avrupa ve Osmanlı Karantina haneleri bulunmaktadır. Kanımızca Lazaretto binası, 1837 tarihli veba salgınından hemen sonra satın alınmış olmalıdır. Veba salgını sırasında kentte Müslüman Türklerden sonra en fazla etkilenen ve zarar gören topluluk Yahudilerdir. Beyru'dan edindiğimiz bilgilere göre, Yahudi Cemaati'nde her bin kişiden 60 kişi hastalanmış ve hastalananların %67'si yaşamını yitirmiştir. Yine kanımızca, Hahamhane karşısında yer alan ve 1837 tarihli veba salgını sırasında vebalı hastaların bakımını üstlenen hastanenin yetersiz kalması ve veba gibi bazı önemli hastalıkların yüksek "bulaşıcı niteliği" göz önüne alınarak bir büyük karantina merkezi oluşturmak düşüncesi doğmuş olsa gerek. Lazaretto hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bora, *Karataş*, 161-170. 1837 tarihli Veba Salgını hakkında bilgi için bkz. Rauf Beyru, "XIX. Yüzyıl İzmir'de Salgın Dönemleri ve Yaşam", *İzmir'in Sağlık Tarihi Kongresi 1-3 Aralık 2005- Bildiriler*, İzmir 2009, 283.

⁴⁷ Kortejolar ya da bilinen adlarıyla Yahudihaneler, Yahudi göç olgusunun ve Yahudi pratik zekasının mimariye yansıyan işlevsel ürünleridir. Kortejo, İspanyolca kökenli bir sözcük olup "*avlu*" anlamına gelmektedir. Klasik bir kortejo, avlu merkezli bir veya iki katlı yapı olarak tanımlanabilir. Yüzleri avluya dönük olan bu yapılar, peş peşe sıralanmış küçük odaları barındırmaktadır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Bora, *Karataş*, 40-49, 112-116.

su içmeden önce okunan duadır. Mermer parçalanmış olduğu için yazıtın tamamını okumak olanaksızdır. Kanımızca yazıt, Bene İsrail Mahallesi içinde Dikiltaş'ta inşa edilmiş olan Lazaretto'nun avlusundaki çeşme ile bağlantılı olmalıdır. Lazaretto, 1922 Yangını sırasında tamamen yanmıştır.

Resim 12: Lazaretto Avlusu'nda yer alan çeşmenin yazıtı

1-Yiten batov	1-İyi verecek
2-Hayim şel Şalom yemeyi hayebi	2-Barış dolu hayat yaşadığın süreç
3-Mimba yaru veben makomba	3-Ondan görecekler ve senin yerine
4-Ki mimenu totsaot Hayim	4-Çünkü hayatın olağanüstülükleri ondan geliyor
5-Baruh Ata Adonay Eloheynu Meleh	5-Dünyanın Kralı olan Efendimiz
6-Haulam Şebakol nihyye bedvaro	6-Ve her şey onun arzusu ettiği gibi yaratıldı.

Sonuç

Dünyanın neresinde olursa olsun Yahudi diasporası, başlangıçtan itibaren, din ile etnik kimliğin iç içe geçtiği bir yapıya sahip olmuştur. Bu nedenle Yahudilik ve Yahudi Tarihi, birbiri ile kesintisiz ve karşılıklı etkileşimi içeren bir seyir izlemektedir. Her ne kadar Tora'nın emir ve kuralları diğer milletlerden ve onların inanç, yaşayış şekillerinden uzak durulmasını öngörüyor, Yahudi olan ve Yahudi olmayan ayırımı ile iki grup arasındaki ilişkiler kısıtlanıyor ise de; Yahudi diasporası, soyutlanma refleksine değil adaptasyona dayalı olarak bir yandan dinini ve kimliğini korurken⁴⁸; öte yandan çevre kültürlerden aldığı unsurları kendi bünyesine katarak yaşadığı bölgeye özgü bir kültürel yapı oluşturmuştur. Bu nedenlerden dolayı, Yahudi topluluklarının yapısı konuştukları dillerden giydikleri giysilere, yaptıkları mesleklerden uyguladıkları ritüellere kadar, kültürel, coğrafi ve dönemsel farklılıkları yansıtmaktadır. Yukarıda çevirilerine yer verdiğimiz yazıtlarda, Yahudiliğin, Yahudi dininin etkilerine şahit olunmaktadır: Hemen hepsinde, Tora'dan alıntılar

⁴⁸ Gürkan, *a.g.e.*, 13-14.

mevcuttur. Mahazike Tora(Sonsino) Sinagogu'nun 1934 tarihli yazıtı üzerinde sağ üst köşede ay-yıldız motifi görülmektedir. Bu motif, hem Türk Bayrağı'ndaki ay-yıldızı, hem de Anadolu kültürünü özümsemiş Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı Yahudileri simgelemektedir. Yazıtların bir bölümünde İbranice ile Fransızca, bir bölümünde ise İbranice ile İspanyolca bir arada kullanılmıştır. Fransız dili ve kültürünün Osmanlı Yahudileri arasında yaygınlaşması; Alliance Israelite Universelle'in 19. yüzyılın ikinci yarısında başlayan etkinliklerinin eseridir. Alliance tarafından kurulan okulların ders programlarına, Fransız dili daima dâhil edilmiştir. Öte yandan, başlangıçta çok cemaatli bir yapıya sahip olan İzmir Yahudileri, zamanla baskın Sefarad kültürünün etkisi altında kalarak adeta tamamen Sefaradlaşmıştır. Böylece Judeo İspanyol dili de (Yahudi İspanyolcası da), topluluğun tamamı tarafından benimsenmiştir.

Toplam on bir adet yazıtın biri Yahudi Lazaretto'suna, biri Alliance Israelite Universelle tarafından kurulan Yahudi okuluna, dokuzu ise sinagoglara aittir. Bu yazıtların her biri, İzmir Yahudi kültürüne ve İzmir Yahudi tarihine tutulan bir ayna niteliğindedir. Yazıtlara geniş bir perspektiften bakıldığı zaman ise; ayna, sürgündeki bir toplumun – Yahudi Diasporası'nın – tarihini ve kültürünü yansıtmaktadır.

Bibliyografya

Arşiv Kaynakları

Archives Historique de l'Alliance Israelite Universelle (Paris), *AIU* 2/0.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi(İstanbul), *Kilise Defteri* 7, 598/1103, 81; *Şura-yı Devlet* 1435/26, 1436/7; *Bab-Ali Evrak Odası* 3651 /273823; *İrade Azınlıklar* 89/36.

Central Archives for the History of the Jewish People (Jerusalem), *Turkey – İzmir, Number* 468.

İzmir Yahudi Cemaati Arşivi, Rav Avraham Eben Ezra, *Sefer Batey Knesiyot*, helek alef, Seloniki 5571 (1811).

Rav Hayim Benveniste, *Bee Hayay*, Seloniki 5548 (1788).

Kutsal Kitaplar

Tora Bereshit, 1. Kitap, İstanbul Eylül 2002.

Kitab-ı Mukaddes, İstanbul 1988.

Kitaplar ve Makaleler

Barnay, Yaakov, *Ha Mara şel Evropa*, Yeruşalayim, 2014.

Beyru, Rauf, "XIX. Yüzyıl İzmir'inde Salgın Dönemleri ve Yaşam", *İzmir'in Sağlık Tarihi Kongresi 1-3 Aralık 2005- Bildiriler*, İzmir Eylül 2009, 280-289.

Bigart, M. Jacques, "L'Action de L'Alliance Israelite en Turquie", *Conference faite a Paris 24 Mai 1913*, A L'Universite Populaire Juive.

Bora, Siren, *İzmir Yahudileri Tarihi 1908-1923*, İstanbul 1995.

_____, *Karataş Hastanesi ve Çevresinde Yahudi İzleri*, İzmir 2015.

- Galante, Avram, *Histoire de Juifs d'Anatolie - Les Juifs d'Izmir(Smyrne)*, İstanbul 1937.
- Gürkan, Salime Leyla, *Yahudilik*, İstanbul 2012.
- Kaya, Nezahat Köşklük, “Osmanlı Kentinde Arsa Parçalanmasına Bağlı Olarak Üst Yapının Değişme Süreci: Bir Kırılma Noktası Olarak Tanzimat Dönemi”, *Ege Mimarlık*, Sayı 78, (Temmuz 2011), 15-21.
- Levy, Avner, “Shavat Aniiim: Social Cleavage, Class War and Leadership in the Sephardi Community – The Case of Izmir 1847”, *Ottoman and Turkish Jewry - Community and Leadership*, (ed. Aron Rodrigue), Bloomington 1992.
- Nahum, Henri, *Les Juifs de Smyrne a la fin du XIX. eme siecle et au dedut du XX.eme siecle*, (doctorat thèse), Paris 1990.
- Rodrigue, Aron, *French Jews, Turkish Jews The Alliance Israelite Universelle in Turkey 1860-1914*, (Phd dissertation), Harvard University 1985.
- _____, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması “Alliance” Okulları 1860-1925*, Ankara 1997.
- Rozanes, Şlomo, *Divrey Yimey İsrail BeTogarmo*, Helek Rişon, Tel Aviv 1930.
- Türkoğlu, İnci, “Yahudi Gelenğinde Sinagog”, *Toplumsal Tarih*, sayı 112, (Nisan 2003), 10-17.

Online Kaynaklar

- <http://dictionary.reverso.net/spanish-english/juder%C3%ADa> erişim tarihi: 04.07.2016.
- <http://matzav.com/today-in-history-24-25-adar/> erişim tarihi: 02.07.2016.